

Dr hab. Michał Bartoszewicz, prof. ucz.

Częstochowa, 22 stycznia 2024 r

Wydział Prawa i Ekonomii

Uniwersytet Jana Długosza w Częstochowie

Recenzja rozprawy doktorskiej

Pani mgr Moniki Nowickiej - Jasińskiej pt. „Ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych” (291 stron), napisanej pod kierunkiem dr hab. Arkadiusza Baruta prof. Akademii Humanitas

1. Wybór tematu rozprawy

Temat dysertacji można uznać za aktualny naukowo, w niezbyt dużym stopniu podejmowany przez naukę. Osoby umieszczone w szpitalach psychiatrycznych czy domach pomocy społecznej - także z uwagi na stan zdrowia psychicznego - należą do wrażliwej kategorii osób i podatnych na cierpienia psychiczne wynikające ze złego traktowania, czego nie przekreśla fakt, że niektórzy chorzy mogą także sami zagrażać sobie lub innym. Praca dotyczy nietypowej kategorii osób korzystających z praw podmiotowych, specyficznej ze względu na sytuacyjne uwarunkowania umieszczenia w zakładzie zamkniętym a także z uwagi na często niewystarczające rozeznanie swoich praw. Wybrany został temat niebłahy, mający znaczenie tak z punktu widzenia dogmatyk prawnych (prawa konstytucyjnego i w pewnych aspektach także prawa cywilnego i karnego) jak i z perspektywy ogólnej refleksji o prawie.

W podatnym na stres wynikający z tempa życia i głębokich zmian w niemal każdej dziedzinie życia i dodatkowo starzejącym się społeczeństwie liczba pacjentów i specjalistycznych świadczeń zdrowotnych zapewne będzie wzrastać, dotyczy to niewątpliwie także pacjentów z zaburzeniami psychicznymi. Rozprawa ma więc także znaczenie społeczne i praktyczne, zwłaszcza że odnosi się bowiem do realiów w zakresie traktowania pacjentów z zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych intelektualnie w szpitalach psychiatrycznych i domach pomocy społecznej. Ma to znaczenie z punktu widzenia realiów systemu ochrony zdrowia, oceny rzeczywistości w tej dziedzinie i postulatów wobec ustawodawcy. Myślę, że

dzieło to ma także pewien walor edukacyjny, widoczna jest znajomość kwestii zaburzeń i chorób psychicznych, Autorka przystępnie systematyzuje wiedzę w tym zakresie.

Dokładne zbadanie realizacji praw pacjenta wymaga analiz złożonych z punktu widzenia metodologicznego i rzeczowego. Nie byłoby wystarczające ograniczenie się do badań konstytucyjnoprawnych ani administracyjnoprawnych ponieważ pole badawcze i cele pracy wykraczają poza ramy tych gałęzi prawa. Dobrostan pacjenta leczonego psychiatrycznie skupia w sobie zarówno prawa pierwszej generacji (prawa i wolności osobiste) jak i kolejnych generacji. Leczenie ma istotne znaczenie dla zachowania życia jako takiego, a prawo do życia należy do kategorii praw osobistych tak jak i wiele składników autonomii pacjenta. Perspektywa ta została uwzględniona. Co więcej, traktowanie realizacji praw pacjenta tylko na gruncie prawa publicznego nie wyczerpałoby całego spektrum zagadnienia bo niektóre elementy sytuacji pacjenta mogą być rozpatrywane z punktu widzenia prawa cywilnego m. in. w zakresie ochrony dób osobistych.

Cel rozprawy i zastosowana metodologia

Celem recenzowanej pracy doktorskiej było zbadanie problematyki prawnej ochrony dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych (s. 8).

Metody pracy zostały właściwie dobrane do celów pracy i jej meritum. Metodę dogmatyczną Autorka stosowała prawidłowo, dokładniej wszechstronnie rozważając treść aktów normatywnych czy też orzeczeń sądów i trybunałów.

Metoda historyczno-prawna została zastosowana przede wszystkim do wyjaśnienia genezy instytucji związanych z opieką lekarską w dziedzinie psychiatrii i modelu relacji między pacjentami a placówkami ochrony zdrowia.

W najmniejszym stopniu wykorzystano metodę prawno-porównawczą, z tym że ta nie miała aż tak dużego znaczenia dla powodzenia w osiągnięciu celów rozprawy.

2. Systematyka rozprawy

Systematyka dysertacji jest logicznie i z punktu widzenia metodyki pracy prawidłowa. Rozprawa składa się z pięciu rozdziałów oraz wstępu i podsumowania. Pierwszy rozdział zatytułowany został „Podstawowe pojęcia i instytucje prawne z zakresu ochrony praw osób chorych psychicznie” i pełni, jak to przeważnie bywa, rolę teoretycznego, lecz ogólniejszego niż dalsze rozdziały, wprowadzenia. Przedstawiono w nim pojęcie zdrowia psychicznego i

zaburzeń psychicznych oraz inne fundamentalne w planie badawczym kategorie, w tym godność człowieka, dobra osobiste. Wprowadzono tu także w materię praw pacjenta i ochrony dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalu psychiatrycznym.

Rozdział drugi poświęcony został normatywnym gwarancjom ochrony dóbr osobistych osób chorych psychicznie w międzynarodowym systemie praw człowieka. Po przedstawieniu pojęć-fundamentów systemu praw człowieka, jego genezy oraz ewolucji, Autorka skoncentrowała uwagę kolejno na uniwersalnym (ONZ i WHO) systemie praw człowieka, na europejskim regionalnym związanym z działalnością Rady Europy i wreszcie na ochronie praw pacjenta w systemie Unii Europejskiej.

W kolejnym rozdziale doktorantka zbadła ochronę dóbr osobistych osób chorych psychicznie w systemie krajowym. Autorka zbadła konstytucyjne gwarancje odnoszące się do dóbr osobistych pacjenta chorego psychicznie, przedstawiła podstawowe prawa tego pacjenta zwracając wagę na poszanowanie jego prawa do prywatności.

Rozdział czwarty ma za przedmiot przesłanki przeprowadzenia badania psychiatrycznego, a także procedury badania stanu zdrowia psychicznego zleconego przez sąd, prokuratora lub inny uprawniony organ, warunki przymusowego leczenia stanowiącego odstępstwo od zasady zgody pacjenta i przesłanki zastosowania środków przymusu bezpośredniego wobec osób poddawanych badaniom psychiatrycznym. Część ta dotyczy także ważnej materii ustalania poczytalności sprawcy czynu zabronionego. W tej części pracy widać dobrą orientację w istotnych dla badań Autorki aspektach postępowania karnego.

Ostatni rozdział dotyczy wpływu procedur badań psychiatrycznych na ochronę dóbr osobistych. Rozdział ten w niemałej części rozwija i pogłębia zagadnienia omawiane we wcześniejszych partiach, takie jak umieszczanie w zakładach leczniczych osób z zaburzeniami psychicznymi. Rozwija także problematykę zgody pacjenta jako zasadniczo warunku umieszczenia go w szpitalu psychiatrycznym. W tym rozdziale rozważana jest także tylko sygnalizowana wcześniej kwestia funkcji domów pomocy społecznej w zakresie opieki psychiatrycznej, ale także opieki nad osobami upośledzonymi umysłowo, często ubezwłasnowolnionymi tam przebywającymi/.

Warto stwierdzić, że systematyka pracy jest logiczna i przejrzysta. Co prawda występują dysproporcje w objętości podrozdziałów, na przykład pkt 2.1 liczy tylko jedną stronę a

podrozdział 4.2 aż 25, ale ważniejsza jest właściwa kolejność i wyczerpanie niemal każdego punktu – oprócz wspomnianego pkt 2.1 - odpowiednią treścią.

3. Dobór i wykorzystanie źródeł

W pracy wykorzystano ponad 300 pozycji literatury (poz. bibliograficznych), w tym prawie 30 źródeł w języku angielskim. Dobór bibliografii jest dobry, adekwatny do celów i zakresu rozprawy. W bardzo dobrym stopniu posłużono się miarodajnym orzecnictwem, wykorzystano około 150 orzeczeń sądów i trybunałów. Powołania pozycji w bibliografii są poprawne, nie zawierają braków w zakresie miejsc wydania czy roku. Wszystkie pozycje uwzględnione w przypisach zostały ujęte w bibliografii, co świadczy o staranności autorki. Prowadzenie badań szeroko zakrojonych, nie ograniczonych do jednej dyscypliny wymagało dobrej orientacji w stanie badań prowadzonych w ramach prawa konstytucyjnego, teorii i filozofii prawa, międzynarodowych praw człowieka, postępowania karnego i psychiatrii albo psychopatologii. Może nie jestem doskonale zorientowany w niektórych z tych dziedzin, ale z pewnością mogę stwierdzić, że wykorzystano źródła różnorodne i to w sposób prawdziwy, a nie tylko ornamentacyjny.

4. Ocena merytorycznej zawartości pracy

Uwagi ogólne

Mgr Monika Nowicka-Jasińska opowiada się za przesunięciem akcentu w poszukiwaniach dobra pacjenta z optyki praw pacjenta, które mogą niestety być redukowane do kontekstu biomedycznego lub relacji podmiot leczniczy – konsument (świadczeniobiorca) w stronę praw człowieka w opiece nad pacjentem. Uważam to za trafne. Ignorowanie przez ustawodawcę tworzącego system opieki zdrowotnej uniwersalnych podstaw wolności i praw pacjentów z pewnością ich nie chroni. Wydaje się, że poszatkowanie beneficjentów praw (odpowiednio zagrożonych ich naruszeniem lub dyskryminacją) na coraz bardziej zróżnicowane kategorie podmiotów może (nie w każdym przypadku musi) nieść ryzyko utraty perspektywy uniwersalnego statusu człowieka z przyrodzoną godnością, wolnością w jej uniwersalnym ujęciu, dobrami osobistymi. Oczywiście należy zarazem, tak jak czyni to doktorantka, zawsze z uwagą podchodzić do specyfiki realizacji wolności i praw człowieka w uwarunkowaniach miejsca, czasu, typu relacji między podmiotami.

Doktorantka w dość dobrym stopniu potwierdziła hipotezę, że prawom osób chorych psychicznie szczególnie zagraża arbitralność działań osób udzielających im pomocy

medycznej. Podniosła problem nierówności w relacjach na linii pacjent - pracownik medyczny, będący w jej ujęciu zaszczytą historycznie ukształtowanego paternalistycznego modelu relacji pacjent – lekarz zwłaszcza w dziedzinie psychiatrii.

Rozprawa stanowi udane połączenie kilku perspektyw ochrony prawnej osób chorych psychicznie uwzględniając zarówno konstytucyjny, prawnoczłowieczy wymiar jak i kategorię dóbr osobistych, która ma proveniencję cywilnoprawną. Mimo istniejącego ryzyka i obiektywnych trudności z połączeniem kilku płaszczyzn w badaniach wywody są dość spójne. Łącznikiem między tymi perspektywami jest godność człowieka, rozważana przez doktorantkę dwupoziomowo – jako przyrodzoną, niezbywalną godność osobową oraz jako godność osobistą. Obie zaś mają emanację między innymi w dobrach osobistych. Odniesienie dobrostanu chorych psychicznych do godności i poprzez nią do dóbr osobistych jest nośne teoretycznie i interesujące. Regulacje prawne dotyczące poszczególnych praw osobistych jednostki, także pacjenta, mogą być interpretowane w świetle godności człowieka, co służy spójności aksjologicznej systemu prawa a także samemu człowiekowi.

Zaletą pracy jest przedstawienie panoramy zagadnień związanych z prawnym znaczeniem praw pacjenta i ich realizacji. Urzeczywistnienie praw pacjenta dochodzi do skutku nie tylko w formach właściwych prawu publicznemu, ma ona charakter wielopłaszczyznowy, co zostało należycie wykazane. Zdarzające się w komentarzach do ustaw sprowadzanie pacjenta właściwie do roli konsumenta świadczeń leczniczych i opieki lekarskiej i pielęgniarskiej daje zredukowany ogląd sytuacji.

Docenić należy rozsądne podejście biorące pod uwagę nie tylko postanowienia o różnym stopniu wiązania adresatów (od konstytucji i ustaw po wielorakie karty, deklaracje, zalecenia), ale i funkcjonowanie ich w otoczeniu instytucjonalnym, na które pacjent nie ma prawie żadnego wpływu. Autorka trafnie zauważa, że niektóre, zwłaszcza te najogólniej sformułowane, deklaracje praw w małym stopniu przenoszą się na rzeczywistość.

Mgr Nowicka-Jasińska wykazuje się, moim zdaniem, dobrą znajomością etyki, w tym etyki lekarskiej oraz umie połączyć kontekst aksjologiczny z refleksją o prawie. Najlepszy wyraz daje temu w rozważaniach o godności pacjenta, jego autonomii oraz poruszając problematykę zgody pacjenta na umieszczenie w szpitalu psychiatrycznym i niektóre zabiegi medyczne.

Materia praw i wolności człowieka należy do materii ustawowych, co słusznie przypomniano. Ewentualnie dopuszcza się w rozporządzeniach uszczegółowienie niektórych materii ustawowych, ale bez wychodzenia poza zakres przedmiotowy ustawy. Monika Nowicka-Jasińska słusznie podnosi, że istnieje ryzyko arbitralnego ograniczania wolności osobistych pacjentów z zaburzeniami psychicznymi aktami niższej rangi. Wiele zależy bowiem od ustaleń regulaminów wewnętrznych tworzonych przez dyrektorów szpitali. W konsekwencji osoby, które są umieszczane w szpitalach psychiatrycznych w praktyce korzystają z bardzo różnego stopnia ochrony ich praw. Istotnie może tu występować niezgodność z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, która wymaga, by ograniczenia wolności lub praw deklарowanych na poziomie konstytucyjnym były wprowadzane w ustawie.

Wydaje się, że w odniesieniu do przedmiotu przymusowego leczenia i hospitalizacji należało wyraźniej odwołać się do zasady proporcjonalności i zakazu nadmiernej konkurencji. Autorka jednak, co wynika już z Wstępu jest świadoma wagi tego zagadnienia, lecz zabrakło tu pogłębionych uwag.

Uwagi szczegółowe

Doktorantka krytykuje nierówność relacji między pacjentami a pracownikami szpitala i utrwalone pomimo już na ogół postępowej litery prawa protekcyjne, paternalistyczne traktowanie osób leczonych w tych placówkach. Postuluje zatem wdrożenie w Polsce modelu partnerskiego oznaczającego realizację zasady godności oraz szacunku dla autonomii pacjentów chorych psychicznie. Postulat jest słuszny co do konieczności ochrony godności i szacunku dla cierpiących przebywających w szpitalach psychiatrycznych. Można mieć tylko zastrzeżenia do zaproponowanego terminu „model partnerski”. Oczekiwanie, by lekarz psychiatra nie prezentował się jako dumny patriarcha pochylający się nad losem „głupiego” maluczkiego jest uzasadnione podobnie jak uzyskiwanie zgody pacjenta wystarczająco rozeznanego na określone procedury medyczne. Postulat ten zasługuje na uwagę chociaż nie jest on łatwy do wdrożenia gdy mowa o osobach realnie zagrażających funkcjonowaniu szpitala, bezpieczeństwu własnemu i osób z otoczenia. W każdym razie jednak priorytetem winien być szacunek dla godności osoby ludzkiej i troska o jej dobro.

Doktorantka przedstawiła ciekawy wniosek, że w Polsce dorobek prawny w zakresie praw pacjenta ukształtował się nie tyle z postulatów pacjentów czy ich organizacji, lecz raczej z inspiracji prawa międzynarodowego.

Zgodnie z art. 41 ust. 2 Konstytucji każdy pozbawiony wolności nie na podstawie wyroku sądowego ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego ustalenia legalności tego pozbawienia. Doktorantka podkreśla, że poddanie osoby przymusowemu umieszczeniu w szpitalu psychiatrycznym podlegać winno ocenie sądu. Zauważa zarazem, że kontrola sądu opiekuńczego obejmuje tylko decyzję o przymusowej hospitalizacji a nie cały okres przebywania na oddziale psychiatrycznym (s. 82). Uwagi obejmujące procedurę sądową w tych sprawach są wnikliwie. Można byłoby dodać, że zgodnie z ustawą o ochronie zdrowia psychicznego wyznaczony sędzia mający wiedzę specjalistyczną może dokonywać kontroli zakładu leczniczego, z tym że jak można się domyślać są one zbyt rzadkie by istotnie wpływać na stan ochrony praw pacjenta psychiatrycznego lub upośledzonego umysłowo.

W pewnych miejscach niewłaściwy, albo łagodniej mówiąc nieklasyczny, jest tok wywodu. Zagadnienia bardziej podstawowe bywają omawiane są po szczegółowych kwestiach, tak na przykład prawa pacjenta wynikające z ustaw znajdują się przed omówieniem dóbr osobistych. Autorka wykazuje się znajomością wiedzy teoretycznej, lecz prezentacja treści lub niektórych kluczowych definicji jest rozproszona w różnych częściach pracy, na przykład „godność”, „dobra osobiste”, „choroba psychiczna”. Samą natomiast analizę ich znaczeń uważam za prawidłową.

Niektóre fragmenty dysertacji są niezrozumiałe, zaskakująco brzmi zdanie z powołaniem na Mirosława Nesterowicza, że „Ochrona praw szpitali psychiatrycznych jest zagadnieniem szerszym i wymagającym ściślejszego przestrzegania niż ochrona pacjentów w innych podmiotach leczniczych” (s. 114). Zastanawia twierdzenie o szerszym zakresie podmiotowym prawa do ochrony zdrowia wyrażonego w art. 68 ust. 1 Konstytucji niż prawa do życia (s. 110). Czy taka była intencja Autorki?

Jeśli chodzi o materie szczegółowe w recenzowanej pracy, to za szczególnie wnikliwie zbadane i prawidłowo przedstawione należy uznać zwłaszcza:

- przesłanki wprowadzenia badania psychiatrycznego;
- ustalanie w procesie karnym stopnia poczytalności sprawcy czynu zabronionego;
- przesłanki stosowania środków przymusu i innych środków zabezpieczających;
- zasady udzielania zgody osoby z zaburzeniami psychicznymi na umieszczenie w szpitalu lub placówce opiekuńczej, tudzież ograniczenia możliwości zgody bezpośredniej;

- system opieki nad osobami z zaburzeniami psychicznymi w domach pomocy społecznej.

Niedosyt pozostawia omówienie roli i zadań rzeczników praw pacjentów psychiatrycznych. Wydaje się, że można było nie tylko dokładniej scharakteryzować tę instytucję i jej znaczenie dla praw zainteresowanych, ale także rozważyć na ile trójstopniowa struktura rzeczników obejmująca „ogólnego” Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Pacjentów i rzeczników praw pacjentów psychiatrycznych, jest funkcjonalna.

Wartościowe za to są szczególnie konkluzje czwartego rozdziału pracy, w tym zwłaszcza wnioski dotyczące oceny stopnia poczytalności sprawcy czynu zabronionego (s. 175-176).

5. Ocena formalnej strony pracy, w tym poprawności językowej

Recenzowana praca napisana jest w przeważającej części dobrym literackim, lub gdy to celowe, specjalistyczno-prawniczym stylu. Doktorantka na ogół sprawnie włada słowem, jej wywody z reguły są zrozumiałe, precyzyjne i przejrzyste. Długość i stopień złożoności zdań należą do standardowych. W kilku miejscach dostrzegłem styl raczej zbyt potoczny, np. w sformułowaniu „Bogata dokumentacja mieszkańca jest [...] świadectwem jego długiej kariery w ośrodkach pomocowych” (s. 228).

W niektórych, dodam że w niezbyt nielicznych, fragmentach dysertacji odbiór jej treści zakłóca niezbyt umiejętne formułowanie myśli, np. „granica między pozytywnymi a negatywnymi obowiązkami” w miejscu związanym z pozytywną lub negatywną stroną wolności (s. 71) „zakres praw pacjenta dostarcza środków do badania...” (s. 73), „proporcjonalność do danego nadużycia” zamiast tego miało być zapewne o proporcjonalności danego ograniczenia (s. 77). Są też w pracy miejsca, w których brakuje pewnego słowa koniecznego do wyrażenia myśli (np. w pierwszym zdaniu pkt 2.3.1). Nie zostało podane żadne dane publikacyjne Komentarza Ogólnego nr 14 do Międzynarodowego Paktu Praw Społecznych Gospodarczych i Kulturalnych (s. 76). Nie są to jednak usterki liczne.

Autorkę zachęcałbym, aby wykorzystując swoje merytoryczne predyspozycje do pracy naukowej w następnych publikacjach, ewentualnie i w postaci książkowej, zwracała większą uwagę na łączliwość tekstu czyli zwłaszcza płynniejsze wprowadzanie nowych wątków, wyraźniejsze puentowanie wątków już opracowanych.

Mimo wspomnianych uchybień strona formalno-językowa pracy zasługuje może nie na wyróżnienie, ale na dobrą ocenę.

KONKLUZJA

Recenzowana praca stanowi oryginalną analizę praw pacjenta psychiatrycznego skorelowanych z obowiązkami władz publicznych. W rozprawie na pozytywną uwagę zasługuje podejście do statusu praw pacjenta. Mają one nie tylko charakter pozytywny związany z oczekiwaniem świadczeń leczniczych dobrej jakości i odpowiednich warunków bytowych w zakładzie leczniczym, są to także prawa obronne wymagające gwarancji wolności osobistej, nietykalności i autonomii. Realizacja tych praw dochodzi do skutku nie tylko w formach właściwych prawu publicznemu, ma ona charakter wielopłaszczyznowy, co zostało należycie wykazane. Dla efektywności korzystania z praw pacjenta istotne są także kodeksy etyczne oraz normy organizacyjno-techniczne. Weryfikacja założonych hipotez wymagała więc badań w istocie interdyscyplinarnych, które zostały przeprowadzone z dobrym skutkiem. Praca jest także interesująca, wykonujący różne zawody prawnicze mogą istotnie pogłębić wiedzę w dziedzinie prawa, psychiatrii i specyfiki instytucji zamkniętych. Podsumowując,

- rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim jest ochrona dóbr osobistych osób umieszczonych w szpitalach psychiatrycznych,
- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktorantki w dyscyplinie nauki prawne,
- potwierdza umiejętność Doktorantki w zakresie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Stwierdzam, że recenzowana rozprawa mgr Moniki Nowickiej-Jasińskiej spełnia wszystkie warunki przewidziane dla prac doktorskich, określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytułach w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zn.) w związku z art. 179 ust. 1 ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. – Przepisy wprowadzające ustawę Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1669). W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Moniki Nowickiej-Jasińskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

22.01.2024
Michał Bartoszewicz